

Jews in the opinion of students from Lublin and Zamość

The overall aim of this article is to provide a better understanding of the Polish -Jewish relations, placing emphasis on the Polish attitudes towards the Jewish people. The studies are created on the basis of answers received by the specific group of re-spondents comprised of students. The total number of the engaged respondents in this quantitative analysis is 250.

The research method used to gather information is a questionnaire which contains a total of 24 questions. The study provides data on the social cognition of Polish - Jewish relations and contributes to a better understanding of the development of respondents' judgments and opinions about the Jews.

This paper discusses a variety of research problems, inter alia, historical, political, economic, and social issues with regard to the public perception of the Jewish people. The first main research problem is related to the identification of the source of opinion about the Jews. The second one concerns the characteristics on which one recognizes a Jew. The last research question is whether the respondents notice specific relations between the Jews and the Poles, and if the answer is positive, the respondents are to determine them.

In order to present the research results in a graphic way, the reader is provided with graphic representations of the subject matter. Both bar charts and pie charts aim to depict how big the different parts of a total number of responses are, which are also proportional to the quantity of the rest of responses obtained through the survey.

Joanna Krauze (Lublin/ Zamość)

Mity historyczne w kształtowaniu tożsamości izraelskiej

Wprowadzenie:

Społeczeństwo izraelskie w momencie powstania państwa w 1948 roku było konglomeratem złożonym z imigrantów przybywających z różnych części świata. W celu zapewnienia sprawnego funkcjonowania nowego państwa, ważne było odnalezienie i ukształtowanie idei, do których każdy obywatel mógłby się odwoływać i z którymi miałby się utożsamiać. Nowopowstałe społeczeństwo było zatem do pewnego stopnia tworem sztucznym, opartym na pamięci o wydarzeniach urosłych do rangi mitów narodowych oraz na wykreowanych ideach.

W niniejszym opracowaniu przedstawione zostaną główne wydarzenia historyczne, do których odwoływało i (w niektórych przypadkach) odwołuje się społeczeństwo izraelskie - bitwa o Masadę, bitwa w Tel Chaj, bitwa o niepodległość 1948 roku oraz Szoa¹. Wydarzenia te zostaną opisane z perspektywy historycznej przy jednoczesnym zaprezentowaniu procesu mitotwórczego związanego z ich utrwalaniem w zbiorowej pamięci narodu. Z tego opisu wyłoni się model obywatela, do którego miało dążyć nowe społeczeństwo. Ponadto podjęta zostanie próba przedstawienia jak ukształtowana w ten sposób pamięć i świadomość wpłynęła na autowizerunek tego społeczeństwa oraz jego kolejnych pokoleń.

Na koniec zaś dokonana zostanie refleksja nad współczesnym, a więc w znacznej mierze ukształtowanym już, społeczeństwem izraelskim poszukując odpowiedzi na następujące pytania: czy przedstawione mity są wciąż żywe w pamięci zbiorowej i czy mają wpływ na tożsamość narodową? Jakie wydarzenia zajmują główne miejsce w pamięci współczesnego społeczeństwa? Jaki model obywatela kształtuje współczesne państwo?

Rozpoczynając rozważania nad zmitologizowaną percepcją wydarzeń dziejowych w świadomości społecznej, należy sprecyzować pojęcie mitu historycznego czy też politycznego, zastanowić się nad uwarunkowaniami procesu mitotwórstwa

¹ Z hebr.: katastrofa. Słowo to odnosi się do Zagłady Żydów europejskich w czasie II wojny światowej. Znaczeniowo jest przeciwstawiane powszechnie używanej nazwie Holokaust, która zdaniem izraelskich badaczy nie oddaje istoty tej tragedii - z gr. *holokaust* oznacza ofiarę całopalną, co budzi sprzeciw ze względu na jej dobrowolny charakter.

oraz nakreślić główne cechy tego zjawiska. Istnieje niezliczona ilość definicji mitu jako takiego. Najkrótsza z nich mówi po prostu, iż mit to „ważna opowieść”². Mit historyczny jest bowiem określoną narracją dotyczącą zdarzenia bądź sekwencji zdarzeń, która może stanowić część szerszego zbioru opowieści funkcjonujących w danej społeczności³. Cechą charakterystyczną tego zjawiska jest jego silne nacechowanie emocjonalne. Nie jest to zatem zwyczajna narracja w sposób obiektywny opisująca wydarzenie. Jest to historia opowiedziana w taki sposób, aby wywołać emocje i ukształtować pożądane przez autora mitu postawy. By narracja o takim charakterze mogła powstać, muszą zaistnieć odpowiednie uwarunkowania, z których najważniejsze są: zajęcie sytuacji o doniosłości dziejowej bądź politycznej i wystąpienie „czasu historycznego” potrzebnego, do tego by zdarzenie nabrało cech mitycznych. Mity historyczne mają wymiar polityczny, gdyż zwykle ich powstawanie i wykorzystywanie wiąże się z uprawianiem polityki. Kształtują one bowiem i umacniają odpowiednie, pożądane przez władze postawy, tworzą wzorzec zachowań społecznych i obywatelskich⁴. Rola mitów może być zatem zarówno negatywna, jak i pozytywna - w zależności od intencji osób bądź grup nimi się posługujących. Rozpowszechnianie ich może wpływać na integrację grup społecznych, których członkowie odwołują się do tych samych wzorców i tradycji. Stąd też są one szczególnie żywe wśród społeczności, których byt jest zagrożony bądź wśród tych, które nie są jeszcze w pełni ukształtowane.

Spółeczeństwo izraelskie i idea „nowego Żyda”:

Ogłoszona 14 maja 1948 roku Deklaracja Niepodległości Izraela usankcjonowała powstanie Państwa Żydowskiego w *Erec Izrael* będącej „kolebką Narodu Żydowskiego”⁵. Dokument ten, stanowiący do dziś najważniejszy akt prawny będący częścią zbioru ustaw składających się na nieogłoszoną nigdy oficjalnie konstytucję Izraela, określił główne cele i cechy nowopowstałego państwa. W myśl Deklaracji Izrael stał się krajem otwartym dla imigracji żydowskiej, w swej organizacji nawiązującym do żydowskiej historii, tradycji oraz religii judaistycznej. Przyjmowanie i integrowanie Żydów przybywających z całego świata stało się podstawą rozwoju i utrzymania bytu nowopowstałego państwa.

Na podstawie uchwalonego w 1950 roku Prawa Powrotu obywatelstwo Izraela mógł otrzymać każdy urodzony z żydowskiej matki bądź nawrócony na judaizm⁶. Początkowo większość nowoprzybyłych pochodziła z Europy i Ameryki Północnej.

Pierwsza fala imigracyjna (685 tysięcy przybyszów) napływająca do 1950 roku spowodowała podwojenie populacji Izraela. 304 tysiące osób spośród tych imigrantów stanowili przybysze z Europy. Druga fala w latach 1950-57 przyniosła 160 tysięcy nowych obywateli, a trzecia w latach 1961-64 215 tysięcy⁷. W związku z konfliktem, jaki wybuchł z państwami arabskimi, Izrael zaczął również przyjmować coraz większą liczbę uciekinierów ze Wschodu. Zatem w ciągu pierwszych 30 lat istnienia państwa zwiększyło ono swoją populację z początkowych 650 tysięcy do ponad 3 milionów.

Pochodzący z różnych rejonów świata imigranci żydowscy przywozili ze sobą różne obyczaje, tradycje, kulturę, języki. Dysponowali własnymi systemami wartości i zwyczajami. Różnili się między sobą nawet w zakresie wyznania – przywieźli bowiem odmienne rodzaje obrzędowości religijnej⁸. Najważniejszym zadaniem władz państwowych stało się zatem zintegrowanie imigrantów w jedno, spójne społeczeństwo. Należało stworzyć system idei i wartości wspólny dla każdego mieszkańca nowego państwa, niezależnie od jego pochodzenia. Ważnym elementem tej konstrukcji musiał stać się model obywatela, stanowiący wzorzec, do którego każdy nowoprzybyły imigrant miał dążyć. Tak oto w Izraelu wykreowano model tak zwanego „nowego Żyda”. Nowego, bo znacznie różniącego się od swych braci z diaspory.

Budowanie społeczeństwa oparto na poszukiwaniu wzorców niezwiązanych z historią i tradycją życia w diasporze. Odwołań szukano zatem w biblijnej historii narodu żydowskiego związanej z życiem na terenie *Erec Izrael*. Ideologia syjonistyczna widziała bowiem odbudowę państwa żydowskiego w Palestynie jako kontynuację pradawnego Izraela, odcinając się tym samym od historii życia w rozproszeniu. Nowe społeczeństwo miało ożywić wzorce biblijnych Izraelitów, negując przy tym wszystko to, co związane było z diasporą⁹.

Nowy model obywatela kreowano konfrontując z sobą dwa wizerunki: Żyda z diaspory i obraz „nowego Żyda” mieszkającego w Izraelu. Zatem, to co związane było z życiem w rozproszeniu uznawano za przestarzałe, nierozwojowe, ośmieszające. Żydzi z diaspory byli ukazywani jako słabi i ociemniali. Struktura społeczna wytworzona w rozproszeniu uznana została za „nienormalną”, gdyż ograniczała rozwój Żydów, którzy nie wykonywali niektórych, głównie związanych z pracą fizyczną, zawodów¹⁰. Doprowadziło to do ich osłabienia i bierności, czego najlepszym dowodem miała być Zagłada, wobec której nie potrafili wystąpić zbrojnie, a do komór

² R. Boer, *Political Myth. On the Use and Abuse of Biblical Themes*, Duke University Press 2009, s. 9.

³ C.G. Flood, *Political Myth*, New York 2002, s.27.

⁴ T. Żyro, *Świadomość polityczna*, http://czytelnia.onet.pl/0,1176959,5,do_czytania.html, stan z: 03.06.2011.

⁵ Erec Izrael - z hebr. ziemia izraelska, termin odnoszący się do biblijnej Ziemi Obiecanej. K. Wojtyczek, *Konstytucja Izraela*, Warszawa 2001, s. 39.

⁶ The Law of Return, <http://www.jafi.org.il/JewishAgency/English/Aliyah/Aliyah+Info/The+Law+of+Return>, stan z: 30.04.2011.

⁷ P. Johnson, *Historia Żydów*, Kraków 2004, s. 534.

⁸ A. Chojnowski, J. Tomaszewski, *Izrael*, Warszawa 2003, s. 141.

⁹ Więcej na temat negacji diaspory zob. w: Z. Sternhell, *The Founding Myths of Israel. Nationalism, Socialism, and the Making of the Jewish State*, Princeton 1998, s. 47-51.

gazowych wedle powyższej opinii szli posłusznie niczym owce. Żyd izraelski miał przede wszystkim nie być taką symboliczną owcą. A zatem miał to być człowiek silny, twardy, odważny, stojący z bronią do obrony swej ziemi. Kreowanie takiego wizerunku miało szczególne znaczenie w pierwszych latach istnienia państwa, kiedy to Izrael musiał walczyć o swe granice. „Nowy Żyd” ponadto musiał umieć wykonywać pracę fizyczną – gloryfikowano umiejętności manualne ponad umiejętnościami intelektualnymi. Ważne było, by nowy obywatel umiał uprawiać ziemię, gdyż głównie na tym opierało się budowanie państwa¹¹.

Negacja diaspory miała również miejsce na poziomie językowym. Społeczeństwo nowopowstałego narodu miało być przede wszystkim ożywione na przełomie XIX i XX wieku język hebrajski, stawiany w opozycji do „języków diaspory”, w szczególności wobec jidysz¹². Zabraniano wręcz używania tego języka, uznając go za przestarzały i ośmieszający, będący symbolem upokorzenia Żydów¹³. Zatem każdy nowy imigrant osiedlający się w Izraelu zobowiązany był nauczyć się języka hebrajskiego, gdyż posługiwanie się inną mową było nie tylko źle widziane, ale także nie dawało możliwości skutecznej komunikacji, spotykając się z ostrą niechęcią. Ponadto wprowadzono wymóg zmiany nazwisk na brzmiące zgodnie z hebrajską tradycją¹⁴.

Wizualizacją „nowego Żyda” stała się kreskówkowa postać o imieniu Srulik¹⁵. Bohater stworzony w 1956 roku przez rysownika o pseudonimie Dosh miał być ilustracją nowego państwa Izrael, a tym samym pokazywać model idealnego obywatela¹⁶. Srulik jest młodym mężczyzną oddanym idei syjonistycznej. Jest to typowe dla lat 50. i 60. przedstawienie *Sabry*, czyli Żyda urodzonego na terenie Izraela. Ubrany jest on w strój charakterystyczny dla pionierów: krótkie spodnie koloru khaki, czapkę *Tembel*, spod której wystają kręcone ciemne włosy, a na nogach ma „biblijne” sandały. Srulik jest farmerem (często jest przedstawiany z narzędziami służącymi do pracy na roli), oddanym ziemi izraelskiej, który w razie potrzeby rusza do walki o nią z bronią w rękach. Tym samym spełnia on wizję „nowego Żyda” uprawiającego, ale i broniącego swej ziemi. Cechy charakteru Srulika oddają ducha nowego społeczeństwa. Jest on bowiem optymistycznym i prężnym młodym człowiekiem¹⁷. Jak

typowy *Sabra* bohater kreskówek Dosh jest silny i pewny siebie, ale zdarza mu się być naiwnym, zaś w głębi jest to osoba ciepła i delikatna¹⁸. Jako narodowy symbol Srulik zyskał w Izraelu olbrzymią popularność.

Mity kształtujące tożsamość izraelską:

Budowanie nowego społeczeństwa zakłada tworzenie nowych idei opartych na pamięci o wydarzeniach historycznych. W pamięci społecznej wydarzenia te są mitologizowane, przez co odgrywają znacznie większą rolę w kształtowaniu postaw i tożsamości. W procesie tym najczęściej wykorzystywane są zdarzenia tragiczne związane z wojnami, bitwami i ich ofiarami. Bowiem to „na zmieniającej się stopie śmiertelności, zabójstwach, egzekucjach, wojnach i ludobójstwach skwapliwie korzysta biografia narodu”¹⁹. Nowopowstały naród izraelski także czynił korzyść z tego rodzaju wydarzeń. W procesie kształtowania tożsamości oparto się głównie na pamięci o katastrofach narodowych i wojnach oraz na upamiętnianiu ich ofiar. Przypominanie o tragicznych wydarzeniach z przeszłości ma na celu kształtowanie przyszłości. Konfrontowanie bowiem wspólnoty narodowej z jej katastrofami kreuje postawy odrzucenia dawnych niepowodzeń i chęci tworzenia lepszej przyszłości. Upamiętnianie ofiar zaś ma wytworzyć więź między żyjącymi członkami narodu a ich przodkami, których śmierć paradoksalnie przyczyniła się do życia wspólnoty. Gloryfikuje się zatem cierpienia, klęski i ofiary, przy czym zamienia się „proces wikty-mizacji w chwilę zwycięstwa. Przekształcone w mit przez religijną wyobraźnię doświadczenie bycia ofiarą przydaje tej ofierze świętości i mocy”²⁰. Stąd też omawiane w niniejszym opracowaniu mity historyczne związane są z tragedią ofiar w gloryfikowanych opowieściach.

Pierwszy z omawianych mitów opowiadający o historii upadku Masady odwołuje się do czasów związanych ze schyłkiem istnienia wspólnoty w *Erec Izrael* i początkiem rozproszenia Żydów. W latach 66-73 n.e. toczyło się powstanie żydowskie, którego ostatnim akordem było oblężenie Masady, twierdzy usytuowanej na czterystumetrowej skale na skraju Pustyni Judzkiej w pobliżu Morza Martwego. Po trwającym wiele tygodni oblężeniu, Rzymianom udało się wtargnąć na teren fortecy, ale nie stoczyli decydującej bitwy z jej obrońcami. Dzień wcześniej bowiem, kiedy do-

skóra jest twarda i pokryta kolcami, w środku zaś tkwi

słodki miąższ. Zgodnie z tym wyobrażeniem Izraelczycy są na zewnątrz twardymi, czasem opryskliwymi ludźmi, lecz pod tą powłoką kryją swą wrażliwość i delikatność.

¹⁹ B. Anderson, *Wspólnoty wyobrażone. Rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmu*, Kraków 1997, s. 199, za: I. Zertal, *Naród i śmierć. Zagłada w dyskursie i polityce Izraela*, Kraków 2010, s. 11.

²⁰ M.S. Jaffee, *The Victim-Community in Myth and History: Holocaust Ritual, the Question of Palestine and the Rhetoric of Christian Witness*, „Journal of Ecumenical Studies”, Spring 1991, nr 28, s. 230-231, za: Zertal, s. 13.

¹¹ R. Balke, *Izrael*, Warszawa 2005, s. 171.

¹² Tamże, s. 171.

¹³ Dzieło ożywiania języka hebrajskiego rozpoczął litewski Żyd Eliezer Ben Jehuda, autor osiemnastotomowego słownika staro- i nowohebrajskiego. Więcej na temat wskrzeszania języka hebrajskiego zob. w: Balke, s. 186-190.

¹⁴ Tamże, s. 186.

¹⁵ Johnson, s. 537. Znakomitym tego przykładem jest postać Dawida Ben Guriona urodzonego w diasporze jako Dauid Grün.

¹⁶ Srulik jest zdrobnieniem imienia Izrael. Według twórcy postaci symbolizuje ona państwo Izrael tak, jak przykładowo Stany Zjednoczone symbolizowane są przez Wujka Sama. <http://www.israelemb.org/kids/about.html>, stan z: 03.06.2011.

¹⁷ Dosh, a właściwie Kariel Gardosh (1921-2001) - izraelski rysownik, który jako ocalały z Holocaustu wyemigrował do Izraela z Węgier.

¹⁸ <http://www.israelemb.org/kids/about.html>, stan z: 03.06.2011.

wódca żydowskich powstańców, Eleazar Ben Jair zdał sobie sprawę z tego, iż upadek jest nieunikniony przekonał swych ludzi do popełnienia zbiorowego samobójstwa. Każdy mężczyzna miał zabić swą żonę i dzieci. Następnie przywódcy zabili swoich podwładnych. Na koniec pozostało 10 ludzi, spośród których jeden zabił innych, po czym sam popełnił samobójstwo. W ten sposób mieli oni umrzeć jako ludzie wolni, nie poddając się panowaniu wroga. Masakrę przetrwały jedynie dwie kobiety i piątka dzieci²¹.

Z perspektywy rzetelnych źródeł historycznych niewiele można powiedzieć o przebiegu oblężenia, tym mniej o tragicznej nocy przed upadkiem fortecy. Izraelska pamięć o tym wydarzeniu zbudowana jest na podstawie opisu dokonanego przez Józefa Flawiusza, żydowskiego dziejopisarza tworzącego pod patronatem cesarza rzymskiego²². W jednym ze swych dzieł opisuje on oblężenie Masady, w którym brał udział jako obserwator. Umieszcza tam również fikcyjne przemówienie Eleazara Ben Jaira, mające przekonać jego ludzi do dokonania zbiorowego aktu samobójstwa²³. Poza tym nie ma jednak żadnych dowodów na to, iż historia ta jest prawdziwa. Nie przekonują nawet dokonane w latach 60. ubiegłego wieku badania archeologiczne, które co prawda pozwoliły dokonać pewnej rekonstrukcji historii oblężenia, ale nie udowodniły opowieści o samobójstwie. Cień wątpliwości wobec dokonanych badań rzucają nacechowane ideologią syjonistyczną cele postawione przez ich kierownika, Yigaela Yadina, który wprost stwierdził, że szukał dowodów na prawdziwość słów Flawiusza²⁴.

Jeszcze przed 1948 rokiem Masada znana była jako miejsce pielgrzymek syjonistycznie nastawionej młodzieży. Po proklamowaniu niepodległości Izraela miejsce to stało się jeszcze bardziej popularne, a historia oblężonych partyzantów żydowskich urosła do rangi głównego izraelskiego mitu narodowego²⁵. Wybór powstańców, którzy woleli śmierć jako wolni ludzie niż poddanie się wrogiemu panowaniu znakomicie wpisywał się w syjonistyczne idee oddania ojczyźnie i jej obrony za wszelką cenę. Ponadto była to opowieść odwołująca się do złotych czasów wspólnoty, jeszcze sprzed diaspory, kiedy to Żydzi walczyli o swą wolność²⁶. Z tego względu proces mitotwórstwa wokół tej historii był szczególnie silny, a sam mit jest niezwykle żywotny nawet współcześnie. Przywoływanie losów obrońców Masady ma na

celu przede wszystkim kształtowanie postaw patriotycznych wśród młodzieży izraelskiej. Samobójstwo powstańców interpretowane jest jako akt najwyższej odwagi - oddanie życia za ojczyznę. Hasło wypowiedziane w tym miejscu „Masada nigdy więcej nie upadnie!” ma symbolizować ożywienie tradycji wolnościowych narodu, który walką zapewni sobie przetrwanie²⁷.

Jednakże mimo olbrzymiej popularności interpretacji historii Masady gloryfikujących jej obrońców, nie brakuje słów krytyki wobec kształtowania postaw patriotycznych w oparciu o ten mit. Podstawowy problem polega na zasadniczej sprzeczności czynu partyzantów z prawem religijnym, które samobójstwo uznaje za grzech przeciwko boskiej kreacji. Zgodnie z wierzeniem dokonując tego aktu samobójcy zamykają sobie drogę do zbawienia. Przeciwnicy rozpowszechniania mitu Masady uważają, iż jej obrońcy, którzy mieli być społecznością żyjącą w głębokiej bojaźni bożej, nie dopuściliby się takiego grzechu²⁸. Zatem zgodnie z tym przekonaniem historia ta, zaprzeczając żydowskiej tradycji i wartościom, jest zupełnie niewiarygodna²⁹.

Inny problem dotyczy interpretacji zbiorowego samobójstwa jako aktu odwagi i wyboru śmierci honorowej. Według przeciwników takiej narracji dzieje Masady to tragiczny przykład „beznadziejnej sytuacji, w której Żydzi znajdują się w obliczu prześladowania i śmierci”³⁰. Z tej perspektywy historia pustynnej fortecy jest ostrzeżeniem, nie zaś wzorcem postaw do naśladowania. Niezależnie jednak od krytyki, mit Masady jest wciąż żywy w Izraelu, zarówno jako wzorzec postaw patriotycznych, jak i przykład sytuacji, do której nie należy dopuścić. Każdego roku bowiem tysiące młodych Izraelczyków udaje się na Pustynię Judzką, by na ruinach twierdzy wykrzyczeć hasło: „Masada nigdy więcej nie upadnie!”.

Kolejny przywoływany w niniejszym opracowaniu mit dotyczy czasów znacznie bliższych, choć jeszcze poprzedzających powstanie państwa Izrael, a związanych z historią współczesnego syjonizmu. Opowieść o bitwie w Tel Chaj, podczas której życie straciło ośmioro osadników prezentuje walkę syjonistycznych pionierów o ziemię w Palestynie. Podobnie jak w przypadku Masady jest to historia tragiczna, związana z oddaniem życia za wolność i ziemię. Wspomniana bitwa była jedną z wielu potyczek osadników żydowskich z Arabami, jakie wydarzyły się na początku lat 20. minionego wieku. W tym czasie rozruchy miały miejsce między innymi także w Me-tulli, Jerozolimie, Petach Tikwie i Jaffie, gdzie zginęło aż 47 osób. Mimo iż sytuacja w Tel Chaj nie wyróżniała się ani skalą walk ani ofiar, to jednak właśnie ta bitwa urosła do rangi mitu narodowego. Miało to miejsce za sprawą dwóch osób - których po-

²¹ Y. Zerubavel, *The Multivocality of a National Myth. Memory and Counter-Memories of Masada*, w: *The Shaping of Israeli Identity. Myth, Memory and Trauma*, red. R. Wistrich, D. Ohana, London 1995, s. 111.

²² Józef Flawiusz nie może być jednak uznawany za historyka wiarygodnego. Sam był przywódcą oddziału partyzantów żydowskich, których po przegranej bitwie zdradził, poddając się Rzymianom. Johnson, s. 143-145.

²³ Zob. Flawiusza *Wojna żydowska*, Warszawa 1992.

²⁴ Zerubavel, s. 114. Na temat wątpliwości wobec wiarygodności badań Yadina zob. w: „Mit Masady?”, <http://wiadomosci.onet.pl/kiosk/historia/mit-masady,1,3327609,wiadomosc.html>, stan z: 09.08.2012.

²⁵ Zerubavel, s. 110.

²⁶ Tamże, s. 111.

Tamże, s. 112.

Johnson, s. 145.

Zerubavel, s. 119.

Tamże, s. 112.

staci zresztą również uległy procesowi mitologizacji w pamięci zbiorowej narodu -Józefa Trumpeldora oraz Włodzimierza Żabotyńskiego, legendarnych twórców Legionu Żydowskiego³¹.

Józef Trumpeldor, oficer i bohater wojny rosyjsko-japońskiej, podczas której stracił rękę, przybył do Palestyny wraz z grupą osadników w 1912 roku. Od samego początku swego pobytu był aktywnie zaangażowany w tworzenie żydowskich struktur w armii brytyjskiej oraz w umacnianie żydowskiego ruchu oporu. Od stycznia 1921 roku przebywał w osadzie Tel Chaj, gdzie dzięki swemu doświadczeniu zyskał sobie autorytet dowódcy jej mieszkańców. Nieszczęsnego dnia 1 marca 1921 roku, kiedy to Arabowie zaatakowali osadników, Trumpeldor przypłacił walkę życiem. Bitwa była krótka i zakończona niechybną klęską Żydów, gdyż mieszkańcy Tel Chaj nie byli odpowiednio przygotowani do odparcia ataku. Oprócz Trumpeldora śmierć poniosło jeszcze siedem innych osób, którzy pochowani zostali w dwóch zbiorowych mogiłach. Po tym wydarzeniu pozostali przy życiu mieszkańcy opuścili Tel Chaj i udali się do innych osad, przekazując historię swej klęski i początkując tym samym proces mitologizacji tego wydarzenia³².

Zdruzgotany wiadomością o śmierci przyjaciela Włodzimierz Żabotyński opublikował pełen emocji hymn pochwalny opiewający bohaterstwo poległych w Tel Chaj, wpisując się w jego wizję walki syjonistycznej³³. W ten sposób przyczynił się do ugruntowania bardzo silnego mitu związanego z postacią Józefa Trumpeldora i klęską osadników z Tel Chaj. Mitologizujący przekaz opierał się na zdaniu, które rzekomo miał wypowiedzieć w ostatniej chwili konający w mękach bohater: „To nic! Słodko jest umierać za ojczyznę”³⁴. Słowa te, przekazane przez lekarza opatrującego go, stały się syjonistycznym hasłem walki o wolność i niepodległość³⁵. Podobnie jak historia Masady, tak i pamięć o bitwie w Tel Chaj i męczeńskiej śmierci Trumpeldora miała kształtować postawy gotowości do walki o ziemię, a w razie konieczności do największego poświęcenia - oddania życia za wolność narodu. Jednocześnie, podobnie jak Masada, Tel Chaj stało się miejscem pielgrzymowania syjonistycznie nastawionej

młodzieży, która składając hołd nad mogiłami poległych pokazywała swą wolę walki, niezmaconą strachem przed śmiercią. Polegli w bitwie osadnicy z Tel Chaj z Józefem Trumpeldorem na czele stali się symbolem męczeństwa, a przegrana w pamięci zbiorowej uległa „uświęceniu” przyjmując wymiar „założycielskiej klęski”³⁶.

Mit Tel Chaj trafił także do ugrupowań syjonistycznych w diasporze europejskiej, gdzie szczególnie zyskał na popularności w latach II wojny światowej. W Palestynie zaś był silny w latach 20. i 30. oraz w okresie formatywnym państwa Izrael, później zaś zaczął słabnąć. Współcześnie nadal istniejący pomnik na mogile poległych, choć nie popadł w zupełne zapomnienie, nie przyciąga już takich tłumów pielgrzymów jak niegdyś. Zaś postać dowódcy, Józefa Trumpeldora została zastąpiona innymi bohaterami wsławionymi w wojnach w obronie istniejącego już państwa.

Niezwykle ważnym wydarzeniem dla konstruowania świadomości nowego narodu izraelskiego była pierwsza w dziejach nowożytnego państwa wojna, nazwana wojną o niepodległość. Kilkanaście godzin po ogłoszeniu Deklaracji Niepodległości Izraela w 1948 roku, nowe państwo zostało zaatakowane przez zjednoczone w Legion Arabski siły egipskie, transjordańskie, irackie, libańskie i syryjskie. Małe, nieorganizowane jeszcze państwo żydowskie miało zostać usunięte z mapy regionu przez przeważające liczbowo, doświadczone w walce armie wrogich państw. Stało się wprost przeciwnie - nie tylko bowiem Izrael nie odniósł klęski, ale także zdobył nowe terytoria. W wojnie poległo 6 tysięcy Żydów, stanowiących 1 procent ówczesnej liczby żydowskich obywateli nowopowstałego państwa³⁷.

W związku z masowym charakterem obrony większość rodzin izraelskich doznała straty co najmniej jednego ze swych członków, a w każdej znaleźli się weterani walk. Ta masowość przyczyniła się do powstania i ułatwiła rozprzestrzenianie się nowego mitu narodowego, bliskiego każdemu żydowskiemu obywatelowi Izraela. Podobnie jak w przypadku wydarzeń omówionych wyżej, narracja mitotwórcza wokół wojny o niepodległość opierała się na gloryfikowaniu postaw gotowości do walki i oddania życia za ojczyznę. Polegli stali się męczennikami za wolność narodu, bowiem swą śmiercią niejako legitymizowali powstanie państwa, zaś ich ofiara została uświęcona w pamięci zbiorowej.

Niespodziewany sukces oraz jego skala doprowadziły do powstania nowego komponentu narracji - mitu niezwyciężonej armii izraelskiej. Zwycięstwo wobec przeważających sił wroga urosło bowiem do rangi cudu ocalenia narodu izraelskiego. Nowy mit nie tylko konsolidował społeczeństwo wokół armii, w której służba widziana była nie jako obowiązek a honorowy przywilej, ale także dawał poczucie bezpieczeństwa. Wiara w niezwyciężoność wojsk izraelskich osiągnęła apogeum

³¹ Na istniejący w latach 1915-1921 Legion Żydowski składały się 3 bataliony żołnierzy żydowskich służących w armii brytyjskiej w Palestynie. Utworzenie Legionu było wynikiem usilnych starań Trumpeldora i Żabotyńskiego, którzy widzieli w tym możliwość ożywienia ducha walki wśród żydowskich osadników. Szybko jednak zainteresowa nie służbą w Legionie spadło, w wyniku czego został on rozwiązany przez Brytyjczyków w 1921 roku. *Legion Żydowski 1915-1921*, <http://www.jewish.org.pl/index.php/pl/historia-mainmenu-66/4158-legion-zydowski-1915--1921.html>, stan z: 03.06.2011.

³² Zertal, s. 30.

³³ Więcej na temat wizji, działalności oraz procesu mitologizacji postaci samego Żabotyńskiego zob. w: J. Heller, *The Zionist Right and National Liberation. From Jabotinsky to Avraham Stern*, w: *The Shaping of...*, s. 85-109.

³⁴ W. Żabotyński, *Tel Chaj*, „Ha-Arec”, 8 marca 1920, za: I. Zertal, s. 26.

³⁵ Idith Zertal w swej książce mocno krytykuje oparcie mitu o te słowa poddając w wątpliwość ich autentyczność. Jej argumentacja opiera się na tym, iż fakt ten został potwierdzony jedynie przez dwie osoby oraz na niejasności co do języka, w jakim słowa te miałyby zostać wypowiedziane. Trumpeldor bowiem nie posługiwał się biegle językiem hebrajskim, a i opatrujący go lekarz nie władał tym językiem, przy czym mało prawdopodobne jest również by znał ojczysty dla Trumpeldora język rosyjski. Zertal, s. 30-32.

³⁶ Tamże, s. 30.

³⁷ Balke, s. 68.

w 1967 roku, kiedy to mit ten został wzmocniony przez spektakularne zwycięstwo w wojnie sześciodniowej, którego wynikiem było między innymi zdobycie Wschodniej Jerozolimy, co dodało narracji o tym wydarzeniu elementów charakterystycznych dla mesjanizmu³⁸. Niedługo potem jednak mit niezwykłej armii uległ dramatycznemu osłabieniu przez kryzys związany z wojną Jom Kipur w 1973 roku, kiedy to z powodu bezkrytycznej wiary we własne siły Izrael stanął w obliczu zagrożenia klęską³⁹. W latach 80. zaś został znacznie zdezawuowany w związku z działaniami armii izraelskiej w Libanie, których słusność poddawana była w wątpliwość przez znaczną część społeczeństwa.

Ostatnim omawianym w niniejszym opracowaniu wydarzeniem urosłym do rangi mitu narodowego Izraelczyków jest Szoa, czyli Zagłada Żydów europejskich podczas II wojny światowej. Nie pojawia się ono w tekście chronologicznie, gdyż znacznie później niż pozostałe zdarzenia uległo procesowi mitologizacji w pamięci zbiorowej narodu. W latach formacyjnych Izraela bowiem pamięć o Zagładzie nie była dopuszczana do głównego nurtu dyskursu kształtującego świadomość narodową Izraelczyków. W tej przestrzeni Holokaust pojawiał się tylko przez pryzmat powstań w gettach, głównie w getcie warszawskim, co było związane z gloryfikowaniem zbrojnego oporu wobec Niemców. Negacja pamięci o tym wydarzeniu wynikała z niechęci syjonizmu wobec diaspory i próby wyparcia wszystkiego, co było z nią związane, włącznie z historią Zagłady Żydów europejskich.

Należy jednak pamiętać, że znaczną część imigrantów osiedlających się w Izraelu na początku istnienia państwa stanowili ocalali z Holokaustu. Trudno zatem było zupełnie pomijać tę historię, a z czasem pamięć i trauma tego wydarzenia zaczęły zajmować coraz więcej miejsca w przestrzeni i świadomości publicznej. Pierwszym przełomem był głośny proces Rezo Kasztnera oskarżonego w Izraelu w latach 50. o kolaborację z nazistami⁴⁰. Kolejnym był głośny nie tylko w Izraelu proces „architekta Zagłady”, Adolfa Eichmanna, na początku lat 60. Obie rozprawy transmitowane i opisywane szeroko w mediach doprowadziły do zetknięcia się opinii publicznej z zeznaniami i wspomnieniami ocalałych z Holokaustu. Gloryfikacja postaw oporu zbrojnego ustąpiła miejsca refleksji nad tragedią życia codziennego w gettach, próbami ukrywania się oraz śmiercią w obozach zagłady.

³⁸ We wschodniej Jerozolimie usytuowana była Świątynia zburzona przez Rzymian w 70 roku po upadku powstania żydowskiego. Jediną przetrwałą do dzisiaj częścią budowli jest fragment zachodniego muru, zwany Ścianą Płacz. Zdobycie Wschodniej Jerozolimy było zatem widziane jako ugotowanie drogi powrotu do serca biblijnego Izraela.

³⁹ Balke, s. 74-78.

⁴⁰ Rezo Kasztner urodzony na Węgrzech podczas wojny przyczynił się do uratowania z Auschwitz ponad 1500 Żydów, którzy zostali wysłani do Szwajcarii tzw. „pociągiem Kasztnera”. Po wojnie osiedlił się w Izraelu, gdzie został oskarżony o „paktowanie z diabłem” - Adolfem Eichmannem. Oczyszczony z zarzutów Kasztner został zamordowany w Izraelu w 1957 roku podczas trwania procesu cywilnego przeciwko jednemu z oskarżycieli. Więcej na temat historii Rezo Kasztnera zob. w: A. Porter, *Pociąg Kasztnera. Prawdziwa historia Rezo Kasztnera, nieznanego bohatera Holokaustu*, Warszawa 2009.

Przez społeczeństwo izraelskie przetoczyła się szeroka dyskusja na temat interpretacji wydarzeń związanych z Holokaustem. W jej konsekwencji zaczęto wprowadzać zmiany w państwowym systemie edukacji, a w latach 80. Kneset wprowadził do programów szkolnych obowiązek nauczania o Szoa⁴¹. Dopiero jednak od lat 90. zaczęto przykładać bardzo dużą wagę do edukacji związanej z tą problematyką, co pociągnęło za sobą znaczną rozbudowę dotyczących jej programów nauczania szkolnego. W miarę upływu czasu pamięć o Holokauście stawała się coraz istotniejszym elementem spajającym społeczeństwo i kształtującym poczucie tożsamości izraelskiej. W Izraelu powstało kilkanaście ośrodków zajmujących się edukacją w tym zakresie, które są regularnie odwiedzane przez uczniów izraelskich szkół⁴². Istotnym elementem kształcenia o Zagładzie są wyjazdy studyjne do miejsc pamięci w Polsce, których program nakierowany jest również na utrwalanie w młodych ludziach poczucia tożsamości obywatelskiej i przynależności do izraelskiej wspólnoty narodowej⁴³.

Obecnie w Izraelu pamięć o Holokauście jest jednym z głównych elementów kształtowania wspólnoty losów i świadomości narodowej. Wydarzenie to uległo najsilniejszemu procesowi mitologizacji spośród omawianych w niniejszym opracowaniu. Edukacja o Holokauście w Izraelu odbywa się bowiem przede wszystkim w oparciu o afektywny system poznawczy, w niewielkim i wyrywkowym stopniu bazując na faktach historycznych. Ponownie, podobnie jak w przypadku pozostałych mitów śmierć ofiar ulega sakralizacji w pamięci zbiorowej i uznawana jest za męczeństwo w imię wolności. Poprzez odpowiednie konstruowanie narracji społeczeństwo konfrontowane jest z historyczną tragedią narodu, co ma wzbudzić postawy sprzeciwu i woli przetrwania. Odpowiedzią zaś na te postawy jest istnienie państwa Izrael i wspólnoty narodowej w jego ramach. Zgodnie z takim przekazem funkcjonowanie niepodległego państwa żydowskiego ma być jedyną gwarancją przetrwania Żydów i zapobieżenia pogromom i ludobójstwu w przyszłości. Narracja o Szoa w tym kontekście ma zatem kształtować postawę gotowości do walki w obronie i o utrzymanie bytu państwa.

Ważnym elementem kreowania oczekiwanych postaw są wspomniane wyżej wyjazdy studyjne do miejsc pamięci w Polsce. Według koncepcji Jackiego Feldman podczas takich wyjazdów wewnętrzna konsolidacja grupy ma miejsce poprzez tworzenie „izraelskiej enklawy” w Polsce, a więc budowanie opozycji „my (bezpieczeństwo) – oni (zagrożenie)”⁴⁴. Koncepcję tę można zastosować szerzej w perspektywie

⁴¹ D. A. Porat, *From the Scandal to Holocaust in Israeli Education*, „Journal of Contemporary History” 39 (2004), s. 619-636, <http://jch.sagepub.com/content/39/4/619.full.pdf+html>, stan z: 26.04.2009.

⁴² Y. K. Becker, A. Danczy, *Czego uczą się izraelscy uczniowie o drugiej wojnie światowej i Holokauście? w: Trudne pytania w dialogu polsko-żydowskim*, Warszawa 2006, s. 116-117.

⁴³ Więcej na temat podróży Izraelczyków do Polski zob. w: J. Feldman, *Above the Death Pits, Beneath the Flag. Youth Voyages to Poland and the Performance of Israeli National Identity*, New York, Oxford 2008.

⁴⁴ J. Feldman, *Voyages to Poland. Sensitizing Educators to Non-Verbal Elements*, <http://www1.yadvashem.org/download/education/conf/Feldman1B.pdf>, stan z: 29.03.2011.

sytuacji państwa - Izrael jest enklawą wśród otaczających go wrogich państw arabskich. Analogicznie do antysemityzmu w Europie lat 30. nienawiść Arabów może doprowadzić do unicestwienia narodu. Zmitologizowana pamięć o Szoa w tym kontekście kształtuje zatem postawę gotowości do walki o wolność i byt narodu poprzez wzbudzenie poczucia osaczenia. Z perspektywy takiej interpretacji doniosłe znaczenie ma fakt, iż wyjazdy studyjne a zarazem najbardziej zintensyfikowane nauczanie o Holokauście przeznaczone jest dla uczniów ostatnich klas szkół średnich, tuż przed poborem do wojska.

Jackie Feldman, a także wielu innych badaczy izraelskich, widzi w tej tendencji zagrożenie wynikające z kształtowania negatywnych postaw opartych na ksenofobicznym nacjonalizmie. „Uniwersalne przesłanie, jakie płynie z Szoa, ustępuje bowiem miejsca świadomości nacjonalistycznej, w której dominuje ksenofobia oraz uproszczona wizja historii i teraźniejszości”⁴⁵. Należy jednak wspomnieć, iż problematyka form i metod edukacji o Holokauście w Izraelu wywołuje, szczególnie w ostatnich latach, żywe dyskusje społeczne. Na skutek tego powoli pozytywnej zmianie ulega stosowana dotąd metodologia. Między innymi zaczęto wprowadzać informacje o zagładzie ludności pochodzenia innego niż żydowskie (jak Roma i Sin-ti) oraz o cierpieniach związanych z II wojną światową, jakie spotkały między innymi Polaków. Zmodyfikowane programy stają w opozycji do przekazów kształtujących świadomość nacjonalistyczną i mają zapobiec kreowaniu postaw ksenofobicznych poprzez zwracanie większej uwagi na uniwersalistyczne wartości płynące z nauczania o Holokauście.

Współcześnie pamięć o Szoa w Izraelu zdaje się być najważniejszym czynnikiem kształtującym tożsamość oraz wspomagającym proces identyfikacji narodowej. W przeciwieństwie do pozostałych omawianych mitów, mit Zagłady Żydów uległ największej instytucjonalizacji i upolitycznieniu. Wydarzenie, które nie miało miejsca na ziemi izraelskiej jest obecne w przestrzeni publicznej tego państwa, zarówno w wymiarze materialnym jak i symbolicznym.

Podsumowanie:

Mitologizacja doniosłych wydarzeń dziejowych jest właściwa dla każdego narodu. Każdy bowiem ma swoich mężów, gloryfikuje swe ofiary i bierze przykład z dawnych czynów. Jednak w pewnych przypadkach odwoływanie się do postaw i bohaterów z przeszłości przybiera wyjątkowo doniosłego znaczenia. Tak też było

w sytuacji powstawania nowej tożsamości narodowej - tożsamości izraelskiej. Jej stworzenie, kształtowanie i utrwalanie wymagało wypracowania wspólnej świadomości wśród bardzo zróżnicowanej grupy ludzi. Należało ich skupić wokół tych samych wzorców i idei, wśród których najważniejsza była jedna - zbudowanie własnego, niepodległego państwa. Cel udało się osiągnąć w 1948 roku, ale nie zakończyło to trudnego procesu konsolidacji nowego społeczeństwa trwającego przez kolejne dziesięciolecia.

Warto zastanowić się czy zatem współcześnie w ustabilizowanym systemie państwowym Izraelczycy wciąż potrzebują odwoływać się do dawnych mitów, by kształtować, a być może podtrzymywać, swą tożsamość. Niektóre z narracji, jak bitwa pod Tel Chaj, nie znajdują już takiej popularności jak w latach formatywnych. Inne, tak jak pamięć Szoa, wyrosły z „niebytu” i stanowią ważne odniesienie dla identyfikacji narodowej. W miarę rozwoju wspólnoty mity ulegają modyfikacji, niektóre się dezawuuują, pojawią się nowe, ale ich rola wychowawcza jest niezmienna i ważna dla kształtowania tożsamości, a tym samym dla utrzymania ciągłości bytu tej wspólnoty. Ponad 60 lat po ogłoszeniu Deklaracji Niepodległości Izraelczycy wciąż bowiem żyją w cieniu zagrożenia bytu państwa. Niepewna sytuacja społeczno-polityczna zarówno na forum wewnętrznym, jak i w odniesieniu do środowiska międzynarodowego Izraela powoduje, że istnieje stała konieczność podtrzymywania „ ducha narodu”. Trudno zatem przewidywać, by zapomniano o bohaterach i męczennikach z przeszłości.

⁴⁵ J. Dyduch, *Stosunki polsko-izraelskie w latach 1990-2009. Od normalizacji do strategicznego partnerstwa*, Warszawa 2010, s. 316.

Historical Myths in Shaping of Israeli Identity

Israeli society at the time of state's establishment in 1948, was a conglomeration of immigrants from different parts of the world. In order to ensure the smooth functioning of the new state, it was important to discover and shape ideas, to which every citizen could appeal and identify with. Newly formed society was therefore to some extent an artificial creation, based on the memory of the events rose to the rank of national myths and the created ideas.

This paper presents the main historical events to which Israeli society refers in the creation of their identity. These events are described from a historical perspective while presenting the mythmaking process associated with their retention in the collective memory of the nation. From this description a citizen model emerges as a pattern of national consciousness. Furthermore, the paper reflects on the contemporary, and therefore largely already formed, the Israeli society, seeking to answer the following questions: if the myths are still alive in the collective memory and whether they have an impact on national identity? Which historical events are placed in the collective memory of modern society?

Remembrance of historic event as a national myth is based on an emotional narrative in order to shape desirable attitudes. Mythmaking process is often connected to the policymaking, for it creates a model of appropriate national or citizen behavior and attitude towards the state and its authorities. The role of myth may thus be both negative and positive - depending on the intentions of individuals or groups who use them. Dissemination of myths as national narratives can affect the integration of social or ethnic groups whose members refer to the same patterns and traditions. Hence, they are particularly vivid among communities whose existence is threatened, or among those that are not yet fully formed.

Historic events which rose to a rank of national myths of major significance can be seen as a cornerstones of a newly created Israeli nation. In this paper for main events are described: fall of Masada, Tel Hai battle, 1948 War of Independence and the Shoah. Each of aforementioned events are analyzed both from the perspective of historical knowledge and in the context of its rising as a national myths as well as its consolidation in the collective memory.

MATERIAŁY ŹRÓDŁOWE MISCELLANEA